

վերջ, կ'աւելցնէ. «Ձառյն դաւանութիւն հաւատոյ շինեալ ի վերայ առաքելական վիմին, ընկալաւ Հայաստանեայց եկեղեցի յեկեղեցւոյն լատինացոց, յերից սուրբ ժողովոց»⁽¹⁶⁾ : Յետոյ կ'անցնի Քաղկեդոնի ժողովին պատմութեան, ինչպէս ըսինք, աղանդաւոր ու կեղծաւոր ասորի հեղինակներու պատմադրութիւններէն քաղելով իր ծանօթութիւնները :

Պատմութեան գիտենք որ Հայերը քաղաքական պայմաններու պատճառով չի կրցան այս չորրորդ Տիեզերական Քաղկեդոնի ժողովին մասնակցիլ, եւ ոչ ուղղակի կամ անուղղակի կերպով չստացան նոյն ժողովին գործերն ու կանոնադրութիւնները : Եւտիքական միաբնակայ ասորիներ օգտուելով Հայոց այս պարագայէն, ամբաստանադիրերով ու կեղծադրութիւններով պղտորեցին Հայոց միտքերը, մոլար վարդապետութիւններ վերադրելով Քաղկեդոնի ժողովին, եւ Քաղկեդոնի ժողովը կարծեցնել տուին իրեն Նեստորի վարդապետութիւնը որդեգրող չարածոլով մը⁽¹⁷⁾ :

Այս չըջանէս ասորի մեր մէջ սկսան քաղկեդոնականներու եւ հակա-քաղկեդոնականներու անիմաստ պայքարը, անոր հարադատ վարդապետութեան տեղեակներ-

րու եւ անտեղեակներու միջեւ անհասկացողութեան կռիւ մը :

Անիմաստ պայքար, որովհետեւ իրականին մէջ երկու կողմերն ալ մեր Նախնեաց ուղղափառ եւ միեւնոյն վարդապետութիւնը կը ջատագովէին իրարու դէմ, տարբեր անուններու կամ եզրներու տակ. առաջինները Քաղկեդոնի ժողովին անուան տակ, ուր համադոր բայց տարբեր բացատրութիւններու ձեւերուն տակ, մեր Նախնեաց վարդապետութիւնը կը տեսնէին. իսկ երկրորդները Հայ Եկեղեցւոյ անուան տակ, բայց ասոր վարդապետական միեւնոյն եղբները չգտնելուն համար միւսներուն քով, կը հեռանային անոնցմէ, մինչեւ որ ժամանակներ վերջ պարզուեցաւ իրականութիւնը :

Բայց այս կռիւներէն ազգը տուժեց եւ ոչինչ չահեցաւ, զրկուեցաւ այն բոլոր դիտական ու ընկերային օգուտներէն, որոնք կրնային առաջ գալ կոռուող ուժերուն համագործակցութենէն : Ուրիշ շատ անիմաստ պայքարներ ալ ունեցանք անցեալին մէջ, սխալներ գործուեցան, բայց մենք ստիպուած չենք դանոնք անհրաժեշտօրէն երկրորդելու :

(Շարունակելի) Հ. Ե. ԳՈՒՈՒԶԵԱՆ

⁽¹⁶⁾ Ձամչեան. Գ. 474: Նաղաշ. էջ ԺԴ-ԺԵ. ԻԴ. Մեծորեցի. 32:

⁽¹⁷⁾ Մինչ 451 յունիսին Հայաստանի մէջ տեղի կ'ունենար Վարդանանց պատերազմը եւ նահատակութիւնը (Ձամչեան Բ. 67-81), կաթողիկոսին, եպիսկոպոսներուն, նախարարներուն աքսորը եւ Հայ աշխարհին աւերը, զուգադիպութեամբ նոյն տարւոյն հոկտեմբերին կը գումարուէր Պոլսոյ մէջ Քաղկեդոնի ժողովը (Բ. 80. 133-144): Կրնանք հետեւցնել թէ ինչու Հայ եկեղեցին կարելիութիւնը չունեցաւ մասնակցելու այդ ժողովին, երբ

իր Հոգեւոր պետերը աքսորի մէջ կը նահատակուէին եւ քաղաքական ոչ մէկ յենակէտ կար (451-454. Բ. 102-112): Այս բոլոր խառնակութիւնները տեւեցին 451-465, այն է մինչեւ Հայ Նախարարներուն ազատ արձակուիլը Պերոզի կողմէն եւ Գիւտի կաթողիկոսանալը (Բ. 120-125). բայց արդէն մեր աշխարհին վրայ ամէն տեսակ անջատողական գործունէութիւն կատարուած էր (հեթանոս, աղանդաւոր), եւ մէջտեղ կային միայն անոնց պղտոր արդիւնքները :

ԱՄԻՐՏՈՎԼԱԹ ՀԱՅ ԲԺՇԿԱՊԵՏԻՆ «ԱՆԳԻՏԱՅ ԱՆՊԷՏ»Ը

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ ՏԻԱՐ ԿԱՐԱՊԵՏ ԲԱՍՄԱՋԵԱՆԻ
ՅԻՍՆԱՄԵԱՅ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՌԻԹԵԱՆ ԱՌԻԹՈՎ

Ո՛րքան քաղցր է տեսնել՝ ամբողջ տարի մը ազարակին ախօսները քրտինքով ողորդելէն յետոյ՝ մշակին վերադարձը դէպի տուն առատ հունձքով : Բայց միթէ նուա՞ղ ուրախութիւն է տեսնել ալեգար ծերունի մը իր՝ ոչ թէ մէկ այլ յիսուն երկա՛ր տարիներու զրական վաստակով՝ որ ամբողջ ազգի մը վայելքը կը կազմէ :

Այս ուրախարար տեսարանը մեզ ընծայող վաստակաւոր մշակը՝ է նոյն ինքն Տիար Բասմաջեան, որուն զրական յիսնամեայ յորեւեանին առթիւ թէպէտեւ նամեայ յորեւեաններ չսարքուեցան, սալոնալից հանդէսներ չսարքուեցան, կայն իր մերձաւոր եւ հեռաւոր բարեկամներն ու հայ մշակութիւն պաշտամունքովն ապրող բոլոր հայորդիները, իրենց բոյնին ու սրտին մէջ երախտագիտական անաղմուկ յորեւեաններ կատարեցին ու պիտի կատարեն դեռ՝ որքան պիտի տեսնեն Տիար Բասմաջեանի ազգանուէր գործերը :

Հոս մտադրութիւնս չէ Տ. Բասմաջեանին կենսագրութիւնը հիւսել եւ ոչ ալ իր ամբողջ զրական գործունէութեան վրայ ամբողջ զրական գործունէութեան վրայ համադրոյն անձերու, պիտի խօսիմ՝ իր բազմաթիւ երկերէն միայն Ամիրտովլաթ հայ բժշկապետին «Անդիտաց անպէտ»ին հրատարակութեան վրայ :

Ընթերցողներէն ոմանք գուցէ զարմանան հրատարակութեան եւ ոչ թէ հեղինակութեան մասին խօսք լսելով, առանց խորհրդածելու սակայն թէ ո՛րքան հեղինակութիւններ կան մեր մէջ եւ շարունակ դաշտի սունկերուն նման երևան կ'ելլեն, անոնց պէս կարճատեւ կեանքով վերջանալու համար. ընդհակառակն ո՛րչափ սակաւաթիւ սակայն ա՛յնքան աւելի յարգի

պատուաբեր եւ մնայուն գործեր եղած են միշտ մեր նախնեաց հրատարակութիւնները :

Այսպիսի մնայուն եւ հայութեան պատուաբեր գործերէն մին ըլլալու կոչուած է նաեւ Տ. Բասմաջեանի «հանդերձ ծանօթագրութեամբ» հրատարակած «Ամիրտովլաթի Ամասիացւոյ Անգիտաց Անպէտ կամ բառարան բժշկական նիւթոց»ը :

Ամիրտովլաթ բժշկապետին⁽¹⁾ չորս գործեր կ'ընծայուին. Օգուտ բժշկութեան, Անգիտաց անպէտ, Ախրապատին եւ Գիրք ռամկական. որոնք ցարդ փոշիներու տակ մնացած էին, եթէ նկատի չառնենք Հ. Ալիշանի Հայրուսակին մէջ յիշատակած հատակոտորները : Տ. Բասմաջեան է որ 1926ին առաջին անգամ կը ձեռնարկէր Ամիրտովլաթի վերոյիշեալ գործերէն «Անգիտաց անպէտ»ին ամբողջական հրատարակութեան, մի անգամ ընդ միշտ փրկելով զայն կորուստէ :

Աչքիս առջեւ է այդ շուրջ 800իջեան մեծադիր պատկառելի հատորը, ծանօթագրուած հայերէն եւ ֆրանսերէն լեզուներով : Յարգ. հրատարակիչը այսպիսի պատուաբեր հայկական գործ մը եւրոպա-

(1) Ամիրտովլաթ ծնած է Ամասիոյ մէջ Ժեզարու առաջին քառորդին մէջտեղերը. բժշկութեան արուեստը սորվելէն վերջը երկրէ երկիր թափառելով, ինչպէս ինքը կ'ըսէ իր Օգուտ բժշկութեան գործին մէջ ծառայած է «Մեծամեծաց եւ իշխանաց... եւ հա՛նց եղայ ես հիմի որ ո՛չ հարստութեան խնդամ, եւ ո՛չ աղքատութեան տրտմիմ...» : Կ. Պոլսոյ մէջ եւ այլուր հաւաքելով «շատ գրեանք ի յայլ ազգեաց» եւ սորվելով «գրառերն եւ զանաւանքն... երկն լեզուս» 1478ին կը ձեռնարկէ սոյն «Անգիտաց անպէտ»ի կազմութեան՝ Կ. Պոլսոյ Ս. Նիկողայոս եկեղեցւոյ թաղին մէջ : Հուսկ արժանանալով Պոստաննի պաշի «Անձնապահպետ» մեծ տիտղոսին, կը վախճանի 1496ի Դեկտեմբ. 8ին հաւանօրէն Պրուսայի մէջ :

ցի դիտնականներուն եւս մատչելի ընելու նպատակաւ, նախ Փրանս. լեզուով համառօտ տեղեկութիւն կու տայ ընդհանուր հայ դեղագրութեան եւ Ամիրտովլաթի վերոյիշեալ գործերու մասին⁽²⁾։ յետոյ «Անդիտաց անպէտ»ին մէջ յիշատակուած բոլոր հիւանդութեանց, դեղանուններուն եւ Յատուկ անուններուն Փրանսերէն ցանկեր կը ղեռնարկէ, իւրաքանչիւրը իր համաձայն թուանշանովը։

Աւելի երկար է գրքիս հայերէն յառաջարանը, ուր մանրամասնօրէն տեղեկութիւն կը տրուի արար բժշկներուն, անոնց դրականութեան, ընհանուր հայ բժշկաբաններու, Ամիրտովլաթի չորս գործերուն եւ յատկապէս այս «Անդիտաց անպէտ»ին վրայ. որուն հրատարակութեան համար Տ. Բասմաջեան համեմատեր է եօթը հայերէն եւ նոյնքան թուով արար-պարսիկ ձեռագիրներ, որոնց անունը մի առ մի կը յիշատակէ հոն։ Սոյն յառաջարանին մէջ կը խօսի յատկապէս Անգիտաց անպէտին դիտական արժէքի մասին շեշտելով թէ Brown – Séquard եւ Voronoff-էն 4-5 դար առաջ անոր մէջ ստէպ յիշատակուած է Հիւքաթուօթեան (opothérapie) դրութիւնը, կը յիշուի նոյնպէս Արիւքաթուօթեան, Մասնական քմրութեան (anesthésie) դրութեանց օրինակներ եւ այլն։

Հուսկ Տ. Բասմաջեան իր յառաջարանը կը վերջացնէ հին բժշկարաններու մէջ գործածուած չափերու մասին խնամուած յատուկ ուսումնասիրութեամբ երեքլեզուեան (հայ. արար. Փրանս.) ցանկով մը։ Իսկ գրքիս վերջը՝ ատոր գործածութիւնը դիւրացնելու նպատակաւ հայերէն ընդարձակ ցանկեր կը կարգէ «դեղարանական» (չուրջ 10.000 անուն) եւ «Ախտաբանական» (իբր 4000 հայ-Փրս. բառ) եւ «Յատուկ» անուններու։

Ամիրտովլաթ բժշկապետին սոյն գիրքը «Նախարան»է մը վերջը կը սկսի սա վերնագրով «Վասն դեղերուն զօրութեան որ մէկ մէկ առնու» ուր բժշկապետը գրեթէ 3.300 դեղանուններ կը բացատրէ, որոնց վրայ Տ. Բասմաջեան ձեռագիրներու եւ

լրսանցագրութեանց տարբերակներն ալ աւելցնելով, անոնց թիւը 3754-ի հասցուցեր է։

Դժբախտաբար այդ անուններէն չատերը ոչ միայն օտար – յոյն, արաբ, պարսիկ – բառեր են, այլ եւ ա'յնքան աղաւաղուած որ անոնց ստուգարանութեան նուիրուող անձէն՝ բացի արեւելեան եւ արեւմտեան լեզուներու հմտութենէն, կը պահանջուի նաեւ բժշկական եւ բուսաբանական նիւթերու եւ դեղաբանական բառերու խոր գիտութիւն եւ մեծ փորձառութիւն։

Ուրախ եմ ըսելու որ այս բոլոր պահանջուած պայմաններուն լիովին տիրացած ըլլալով Տ. Բասմաջեան, ճարտարօրէն եւ մեծ ձեռնհասութեամբ կարողացած է ստուգել գրեթէ ամբողջ այդ առեղծուածային բառերը եւ այսպէսով մեծապէս նպաստած է մեր հայերէն բառագանձին յաւելման։

Ստորեւ գրուած քանի մը օրինակները յուսամ թէ բաւական ըլլան դադարի մը տալու թէ՛ ընդառաջ ելած անհամար դժուարութիւններուն եւ թէ՛ զանոնք մեկնելու մէջ Տ. Բասմաջեանի ունեցած մեծ ձեռնհասութեան եւ յաջողութեան, մանաւանդ այդ տեսակ բառերու նկատմամբ՝ զորս չեն կարողացած եւ կամ սխալ մեկնած են Հ. Ալիշանի, Նորայր Բիւզանդացիի եւ փրոֆ. Աճառեանի նման մեծ հայ դիտնականներ։

* * *

ԲԱՄԻԿ. – Առնենք Հայրուսակին 301 թուին ներքեւ ներկայացուած բառը; որու մասին երկրայութեամբ այսպէս կը գրէ Հ. Ալիշան. «Բամիկ? Արտասուական աչքի դեղ գրէ բժշկարան մի «գրամիկին կուտն այրէ» եւ դիր»։ կուտն գուշակուի պողատեսակ բոյս մ'ըլլալ»։

Այս տարակուսական՝ բայց ձեւին մէջ ա'յնքան քնքուշ բառը հրապուրեր է նաեւ փրոֆ. Հր. Աճառեանը, որ զայն ընդու-

(2) «Un coup d'oeil sur la médecine arménienne et les oeuvres d'Amirdovlat» վերնագրով։

նելով իր հոյակապ բառարանին մէջ (հատ. Ա. էջ 942), կը գրէ «Բամիկ. կուտեր ունեցող անձանթ մի բոյս է. ունի միայն Հայրուսակին թ. 301: Արդեօք ծանօթ Բամիա՞ն է»։

Նորայր Բիւզանդացին, որ երբեմն Հ. Ալիշանին նոյն իսկ ուղիղ բառերուն վրայ ձրիաբար տարակոյսներ կը հանէ⁽³⁾, այս իսկապէս տարակուսելի «Բամիկ» բառի մասին ամենեւին չի խօսիր, լռելեայն խոստովանելով թէ այդ պարզ բառին ի'նչ ըլլալն չէր հասկցած։

Տ. Բասմաջեանին մեկնութիւնը տեսնելէն առաջ կարելոր կը համարիմ խնդիրը աւելի եւս պարզել։

Ինչպէս յայտնի է Հայրուսակի վերի խօսքերէն, Հ. Ալիշան «Բամիկ» բառը – ճիշտ այսպէս ուղղական հոլովով – ոչ թէ ձեռագիրներէն գտած՝ այլ հետեցուցած է բժշկարանի «Բամիկին (գ)կուտն» բառէն. ուստի կարելոր կէտը սա՛ է թէ «Բամիկ» բառը եմքադրեալ ձեւ մըն է։

Արդ զայդ ընդունելէն վերջը, բանաճր Անգիտաց Անպէտի 1162 թիւը, ուր Ամիրտովլաթ կը գրէ «Նիշուճուղ որ է բամիկի կուտն» եւ դարձեալ 1355 թուին տակ՝ «Հապ Ըլղուտն. որ (է) բամիկին կտին մէջն...»։ Բասմաջեան վերի երկու գլխաւոր բառերը («Նիշուճուղ», «Հապ Ըլղուտն») կը մեկնէ Փր. «graine de coton» որ է «հատն Բամբակի. որմէ յայտնի կ'ըլլայ թէ Ամիրտովլաթի, որով եւ այլ բժշկարաններու, «Բամիկ» բառին ուղղականը ոչ թէ բամիկ է՝ ինչպէս կարծեր էին Հ. Ալիշան եւ փրոֆ. Աճառեան, այլ ամենուս ծանօթ Բամբակ կամ բամպակ բառը՝ որ ուսմիկօրէն սղաբար հոլովուելով, սեռականի մէջ փոխանակ բամպակի ըլլալու, եղած է բամպակի կամ բամկի. ինչ որ աւելի յայտնի կը տեսնուի Անգիտաց անպէտի 1832 թուին մէջ «Ըլուտն (coton ըստ Բասմաջեանի) որ է բամպակն... կուտն կակղացնող է... բամպկէ հալաւ հաղնիլն զանձն տաքցնէ... խոշոր բամկէ կտաւն զանձն աւաղցնէ (= Նի-

հարցնէ) եւ հին բամպակն գիտցերն յիստկէ...»։ Հոս տարակոյս չկայ թէ խօսքը «Բամպակ»ի վրայ է որ ինչպէս վերեւ սեռ. «բամիկ» եղած էր, այսպէս հոս ալ բացառական հոլով՝ անգամ մը «բամպկէ» եւ երկու անգամ ալ աւելի սղած ձեւով «բամկէ» կ'ըլլայ. որով կրկնակի կը հաստատուի թէ «Բամիկ» ձեւին ուղղականը բամպակ բառն է։

Այսպէս ուրեմն Տ. Բասմաջեանի հրատարակած ու մեկնած Անգիտաց Անպէտին օգնութեամբ կարող կ'ըլլանք ըսելու թէ Բամիկ ոչ միայն թուրք «ծանօթ բամիա»ն է, ինչպէս կը կարծէր փրոֆ. Աճառեան, այլ թէ այդ ձեւով բառ մը եւ ոչ իսկ դոյութիւն ունի մեր լեզուին մէջ. հետեւաբար ջնջելու է այդ «Բամիկ» բառը Հայրուսակին եւ Արմատական բառարանի մէջէն։

ԱԻՆՆԻԱ կամ ԱԻՆԻԱՅ. – Հ. Ալիշան այս բառը Ամիրտովլաթէն առնելով կը գրէ «Աւենիա? (ըստ Բասմաջեանի «Աւինիայ») խոտ-մն է որ տերեւն ի Զրկոտիմի տերեւ կու նմանի, եւ շատ ծակտիք ունի. ասեն (ըստ Բասմաջեանի «ասես») թէ ցեցն է ծակծկել եւ թ. այսոր ազդ մի կալնուել չիչակի ասեն. եւ թէ քամեն զջուրն ի յաչքն կաթեցնեն զաչից մթու-թիւնն տանի» (Տես Հրուս. թիւ 256)։

Հր. Աճառեան՝ հայերէն արմատական խերեւէջ մըն ալ չկորսնցնելու մտահոգութեամբ, այս Աւենիան ալ ընդունած է իր Արմատական բառարանին մէջ (հատ. Ա. էջ 810). եւ ատոր ճակատէն վերցնելով Հ. Ալիշանի դրոշմած կասկածի նշանը(?), «Մի տեսակ հարսնուկ ծաղիկ» համարած է զայն. անշուշտ հիմնուելով Ամիրտովլաթի վերոյիշեալ խօսքին վրայ

(3) Տես Քննադատութիւն Հայրուսակի. գրեց Նորայր Ն. Բիւզանդացի. տպ. ի Վիեննա 1925: Նորայրին այդ գործին մէջ տարակուսած կամ սրբագրել ուղած բառերէն մին ալ է Հ. Ալիշանի «Մարս» բառը, որ ինչպէս յաջորդով պիտի ցուցնեմ, շատ ուղիղ բառ է եւ ձրիաբար քննադատուած է Նորայրի կողմէն։

թէ «Թ(ուրքերն) այսոր (Աւենիային) ազգ մի կալնուի չիչակի ասեն (= «Հարսնուկ ծաղիկ») :

Նորայր Բիւզանդացի՝ Հայրուսակի այս տարակուսական բառի մասին եւս կը լռէ, անշուշտ չհասկնալով անոր ինչ ըլլալը : Իսկ Բասմաշեան զայն կը մեկնէ լատ. «Othonna, j. (= արբ.)⁽⁴⁾ Օթոննա» (Տես Ամիրտ. Թիւ 518), որ Բարդազգի (Փր. Composée) բոյս մ'ըլլալով անհունապէս կը տարբերի Աճառեանին մեկնած «Հարսնուկ ծաղիկ»էն (Փր. Anemone)⁽⁵⁾ որ Հրանքի-ազգի (Փր. Renonculacée) է. հետեւաբար այս երկու մեկնութիւններէն մին անպատճառ սխալ պէտք է ըլլայ :

Համոզուելու համար թէ Բասմաշեանին մեկնութիւնն է ուղիղը եւ ոչ թէ Աճառեանինը, պիտի բաւէ համեմատել «Աւենիա» եւ Othonna անուններուն նկարագրութիւնները : Աւենիան նկարագրութիւնը ունինք արդէն Ամիրտովլաթէն, իսկ Othonna-ինը առնենք զայդ առաջին անգամ նկարագրող Դիոսկորիդէս յոյն բժշկէն⁽⁶⁾ (Քրիստոսի Ա. դարուն) : Դիւրութեան համար ասոր բնագիրը հայերէնի կը վերածենք, միայն վիճելի բառերուն յունարէնը առանձին ծանօթագրութեամբ նշանակելով :

Դիոսկորիդէս ա'յսպէս կը նկարագրէ ծծօնոս -ն. «Օթոննա..... կը բուսնի Արարիոյ եզրապատկան կողմը. տեքնիկները Ասորեակիին «Ջրկոտիմի»⁽⁷⁾ մերձաւոր են

(հմտ. վերեւ Ամիրտ. «Աւենիա. տեքնիկ ի Ջրկոտիմի տեքնիկ կու նմանի». տեղոյն երբեմն ծակծրկուած եւ իբր ցեցերէ կրծուած (հմտ. Ամիրտ. «շատ ծակտիք ունի, ասես թէ ցեցն է ծակծրկել») . քրքմադոյն ծաղիկ ունի... որով ունիմ գայն Հարսնուկ ծաղիկին⁽⁸⁾ (= թրք. կէ-լինճիկ չիչէկի) մէկ տեսակը հաւաքեցան (հմտ. Ամիրտ. «Թուրքերն այսոր ազգ մի կալնուի չիչակի ասեն») . անկէ քամուած հոյզով աչքի դեղ կը պատրաստուի... կը մաքրէ ամէն ինչ որ կ'արդիւնէ աչքերուն պայծառութիւնը (հմտ. Ամիրտ. «եւ թէ քամեն զլուրն ի յաչքն կաթեցնեն, զաչից մթութիւնն տանի») . եւ այլն» . (Դիոսկոր. անդ հատ Ա. էջ 333. Թիւ 213) :

Այս համեմատութեան մէջ թէ' երկրորդական բուսանուններուն («Ջրկոտիմի», «Հարսնուկ») թէ' վերագրուած բժշկական յատկութեան («աչքի մթութիւնը կը մաքրէ») եւ թէ' վերջապէս բացատրութիւններու («ծակծրկուած եւ իբր ցեցերէ կրծուած») նոյնութիւնը յայտնի կը ցուցնեն թէ Ամիրտովլաթի Աւենիա-ն ուրիշ բան չէ բայց եթէ Դիոսկորիդէսի ծծօնոս (= լատ. Othonna) կոչած բոյսը, որմէ միայն անունով կը տարբերի :

Ասկէ կը տեսնուի թէ Բասմաշեան ո'րքան լաւ գուշակած է Աւենիա բառին՝ լատ. Othonna-յին հոմանիշ ըլլալը :

Սակայն զմեզ հայերս հետաքրքրողը

կը նշանակէ լատ. eruca, Փր. roquette եւ հայ. Ասորեակ. բայց այս բոյսը այնքան նման է իր համազգի Ջրկոտիմի (Փր. Cresson), որ հիներէ եւ յատկապէս Ամիրտովլաթ՝ յոյն համարած են զանոնք. «Ասորեկ որ է Ջրկոտիմի» կը գրէ Ամիրտ. (Թիւ 363) : Ուստի իմ վերեւ գրած «Ջրկոտիմի» յաւելուածը մի միայն ըստ նախնեաց կամ ըստ Ամիրտովլաթի մտաց իմանալու է : Այս բառերու մասին աւելի ընդարձակ Տե'ս «Բազմապէս» 1934, էջ 80 :

(8) Բնագրին մէջ Դիոսկոր. ձյւթօնի կը գնէ որ է լատ. եւ Փր. anemone եւ հայ. «Հողմածաղիկ» . բայց ըստ Bailly-ի յուն-Փր. բառարանին ձյւթօնի կը նշանակէ յատկապէս լատ. «Anemone coronaria» (= Փր. anemone des fleuristes) կոչուած տեսակը, որ է ճիշտ թրք. «Կէլնչիկ չիչէկի» եւ հայ. «Հարսնուկ, Հարսնածաղիկ»ը (հմտ. Ա. Պետեւեան Բազմալեզուեան բուս. բառ. Թիւ 360) ինչպէս վերեւ թարգմանած եմ :

(4) Ծփոթութեան տեղի չտալու համար մէկ անգամ ընդ միշտ ըսեմ թէ «յ. նշանագիրը որ սովորաբար «յունարէն բառ» իմաստով կը գործածուի, Ամիրտովլաթի քով կը նշանակէ «Յարաբերէն» (= արարեբէն) . իսկ «Հն.» «Հոռոմեբէն» (= յունարէն) : Բասմաշեան եւս Ամիրտովլաթի հետեւելով յոյն իմաստով գործածեր է այդ նշանագիրը. (Տես Ամիրտ. էջ Ժ.) :

(5) Թէպէտեւ «Հարսնուկ ծաղիկ», ինչպէս եւ թրք. «Կէլնչիկ չիչէկի» ուրիշ նշանակութիւն մըն ալ ունի իբր Փր. coquelicot, սակայն, ինչպէս քիչ վերջը պիտի տեսնենք, Ամիրտովլաթ այդ բառը հոս anemoneի նշանակութեամբ գործածեր է :

(6) Տես «Pedanii Dioscoridis Anazarbei De Materia Medica». Գիրքս յունարէն բնագրով եւ լատիներէն թարգմանութեամբ ու մեկնութեամբ՝ ր. հատորով ի լոյս ընծայած է Curtius Sprengel Med. et philos. Doctor եւ հրատ. D.C.G. Kühn 1829ին ի Լիբսիա :

(7) Դիոսկորիդէս յն. εὐζωμῶν կը գնէ, որ

բոյսէն աւելի ասոր հայերէն անունն է . ինչ ծագումն ունի, մեր գրականութեան մէջ միակ եզրող, այդ Աւենիա կամ Աւի-նիայ անունը : Այս մասին ինչպէս տեսանք Հ. Ալիշան միայն կասկածով կ'արտայայտուի . Աճառեան կը համարի Հ. Ալիշանին կասկածը փարատած ըլլալ «Հարսնուկ ծաղիկ» մեկնելով զայն . իսկ Բասմաշեան արարեբէն է կ'ըսէ : Այս հակիրճ բացատրութիւնները լաւ հասկնալու համար կրկին յիշեցնելու եմ որ այս բոյսին թէ' անուան եւ թէ' նկարագրին միակ աղբիւրը Դիոսկորիդէսն է⁽⁹⁾ . ուստի ինչպէս ընդհանուր ծանօթ լեզուներու մէջ այդ բոյսը մի միայն Դիոսկորիդէսէն աւանդուած անուամբ՝ «Օթոննա» կը կոչուի, պէտք էր նոյն անուամբ կոչուիլ նաեւ մեր մէջ . զայդ կը հաստատէ նաեւ Ամիրտովլաթի եւ Դիոսկորիդէսի նկարագրութիւններուն նոյնութիւնը . Ամիրտովլաթ՝ այդ բոյսին նկարագրութիւնը - անտարակոյս արարեբէն նոյնութեամբ ժառանգած միջոց, անպատճառ պէտք էր նոյնութեամբ ընդունաւ ըլլալ նաեւ ասոր «Օթոննա» անունը, որովհետեւ նորէն կրկնենք, թէ' արարեբէն է թէ' յունարէնի մէջ այդ բոյսը Օթոննա կոչուած է, իսկ ասոր հայերէն Օթոննա կոչուած է, իսկ ասոր հայերէն անուն մը յատկացնել անկարելի էր քանի որ Օթոննա-ն անծանօթ բոյս մըն էր : Հետեւաբար ուրիշ ելք չի մնար մեզի բայց եթէ ընդունիլ որ մեր ձեռքը հասած այդ Աւենիա-ն՝ աղաւաղեալ բառ մը ըլլալու է : Ահա այսպիսի կամ նման մտածութեամբ Հ. Ալիշան կասկածելի համարած է որ Հ. Ալիշան կասկածելի համարած է որ Հ. Ալիշան անունը . ուստի իր կասայդ «Աւենիա» անունը . բառին նշանակութեան ալ կ'արդարեւ իր կամ կածը ոչ թէ բառին նշանակութեան ալ

գոյութեան վրայ է⁽¹⁰⁾ . ինչ որ լաւ չհասկնալով Աճառեան եւ համարելով թէ Հ. Ալիշան Աւենիա բառին նշանակութիւնը չէ գտած, փոխանակ զայն իբր կասկածելի կամ անգոյ բառ իր բառարանէն մերժելու, ընդհակառակն ինչպէս տեսանք, ասոր վրայէն կասկածի նշանը?՝ վերցնելով, «Հարսնուկ ծաղիկ» նշանակութիւնը կու տայ եւ ասով կը համարի Հ. Ալիշանին կասկածը բոլորովին փարատած ըլլալ :

Սակայն մեծապէս կը սխալի Աճառեան, որովհետեւ ստուգելի Աւենիա կամ Աւիւնիայ ձեւով բառ գոյութիւն չունի հայերէնի մէջ . այլ ասոր ուղիղ ձեւը գտնելու համար բաւական պիտի ըլլայ միայն փոքրիկ վերահաստատութիւն մը . այսինքն այդ Աւի-նիա-յին երրորդ ի տառին գլխէն քիչ մը յապաւելով զայն՝ իր նախնական թ ձեւին վերածել . որով պիտի ունենանք փոխանակ Աւիւնիա-յի՝ Աւքնիա = Օթնիա, որ է չնչին աղաւաղութեամբ արբ. Ա Օթնա, Օթոննա բառը : Ուրիշ խօսքով՝ Ամիրտովլաթ իր առջեւ ունեցեր է արբ. Ա Օթնա (Օթոննա՝ զոր կարելի է կարգաւ նաեւ Օթնա) բառը, զոր՝ փոխանակ Օթոննա կարգաւ Օթնա կարգացեր՝ եւ հին ուղղագրութեան համեմատ՝ Աւքնա ձեւով գրեր է . ընդօրինակող մը այս վերջին ձեւին երրորդ թ-ն՝ ի տառին հետ չփոխելով, այդ բառը կարգացեր է Աւնա, որ յետոյ փոքրիկ խանգարմամբ մը իր կարգին տուած է մեր այժմեան «Աւենիայ»⁽¹¹⁾ կամ «Աւենիա» ձեւը :

Բնականաբար Բասմաշեանի հատորը չէր ներեր սրբագրութեան մէջ այսքան մանրամասնութեան իջնել, այնուհանդերձ գրեթէ այս բոլորին հակիրճ բայց որոշ

կազմուի Դիոսկորիդէսի նկարագրութիւնը մէջ բերել :

(10) Թէ Հ. Ալիշանի կասկածը բառին գոյութեան վրայ է եւ ոչ թէ նշանակութեան՝ անկէ յայտնի է որ «Աւենիա» բառին քով կասկածի նշանը (?) գնելէն յետոյ այդ անունը բացատրելու եւ ոչ իսկ փորձ մը կ'ընէ, (մինչդեռ ուղեւոր շատ դիւրաւ պիտի կարենար գրել «Հարսնուկ ծաղիկը կը թուի» եւն.) այլ միայն Ամիրտովլաթի խօսքերը յիշատակելով կը փակէ խնդիրը :

(11) Թէպէտեւ անկարելի չէ՝ թէ այդ փոքրիկ

(9) Պլինիոս, Ամիրտովլաթ եւ այլ հին մատենագիրներ ուրիշ բան չեն ըրած բայց եթէ Դիոսկորիդէսի գրածը համառօտել, կամ համառօտուելով թարգմանել : Ահա Պլինիոսին գրածը. «Othonna in Syria nascitur, similis erucacae, perforatis crebro foliis, flore croci: quare quidam anemone vocaverunt. Succus eius oculorum medicamentis convenit» . Տես Caii Plini Hist. Nat. lib. 27. 85 եւ այլն . Տես Jo. Harduinus 1741 (= հատ. ր. էջ 435) . տպ. Jo. Harduinus 1741 ի Բարիլ . - Տես անդ եւ ծանօթ. 1-6 ուր մեկնիչը Պլինիոսի խօսքերը բացատրելու համար կը հար-

«Բազմապէս» Նոյեմբեր - Դեկտեմբեր 1939

կերպով կ'ակնարկէ նա՝ Ամիրտովլաթի «Աւինիայ» բառին քով, լատին. «Othonna» բառէն զատ աւելցնելով նաև «Յ» (=արաբերէն) Օթննա», ըսել ուղեկով թէ այդ «Աւինիայ» բառին ստոյգ ընթերցումը⁽¹²⁾ արաբերէն բառին պէս «Օթննա» է:

Հետեւաբար Բասմաջեանի այս ուղիղ մեկնութեան համեմատ, ըստ տուած բացատրութեան, Հայրուսակին (թ. 256) եւ Արմատական բառարանին (հտ. Ա. էջ 810)

«Աւենիա» բառը ուղղելու է Աւթնիա = Աւթնա = Օթնա. արբ. ۵! Օթննա, Օթնա. յունարէն եւս ὀθοννα: Իսկ իբր նշանակութիւն փոխանակ Աճառեանի գրած «Մի տեսակ հարսնուկ ծաղիկ»ին, առանց աւելորդ բացատրութիւններու⁽¹³⁾, մի միայն դնելու է «Արաբիոյ յատուկ բժշկական բոյս մը (ըստ Դիոսկորիդէսի) լատ. Փր. Othonna»:

(Շարունակելի)

Հ. Ս. ՖԵՐԱԶԵԱՆ

աղաւաղութիւնը հայ ընդօրինակողի մը ձեռքով եղած ըլլայ, սակայն շատ աւելի բնական է թէ յառաջացած ըլլայ արաբերէն սխալ գրչութենէ. որովհետեւ ինչպէս յայտնի է այդ լեզուին մէջ նոյն իսկ պատահական փոքր կէտիկ մը բաւական է Օթնա-ն՝ Օթնիա ձեւի փոխելու համար. (համա- ۵! (Օթնա) եւ ۵! (Օթնիա) ենթադրեալ ձեւին չնչին տարբերութիւնը):

(12) Ճիշտ այս տեսակ սրբագրութիւններու մասին խօսելով Բասմաջեան իր Յառաջարանին մէջ կը գրէ «Մեկնուած իւրաքանչիւր դեղաբանական բառին քով... դրած եմ նոյն բառին ստոյգ ընթերցումն ու լատիններէն եւ կամ Փրանսերէն գիտական համադրը» (Ամիրտ. էջ Ժ.). ուստի վերեւ Բասմաջեանի մեկնութեան մասին ըսածս պարզ ենթադրութիւն մը չէ:

(13) «Առանց աւելորդ բացատրութիւններու» կ'ըսեմ որովհետեւ ինչպէս վերեւ շեշտեցի «Օթննա»ն այն բոյսերէն է որոնց մի միայն անունը գիտենք առանց կարենալ ստուգելու անոնց ինչ բոյս ըլլալը. նոյն իսկ զայդ առաջին նկարագրողն Դիոսկորիդէս միայն լսած կարծիքները կը յիշատակէ առանց իր կողմանէ բան մը յայտնելու, ինչ

որ նշան մ'է թէ ինքն ալ չէր կրցած ստուգել ատոր ինչ տեսակ բոյս ըլլալը: Դիոսկորիդէսի մեկնիչներէն Մատթիոլի իտալացի բժիշկը 1583ին հրատարակած հոյակապ պատկերազարդ հատորին (էջ 436) մէջ (M. P. A. Matthioli Sei libri di Pedacio Dioscoride Anazarbeo) կը գրէ «direi che questa pianta (Othonna) appresso a gl'Indiani fusse una spetie di *Chrysanthemo*». Իսկ Sprengel (անդ ի Dioscor. հատ. Բ. էջ 213) զանազան հեղինակներու կարծիքը յայտնելէն վերջը ինքը աւելի Cesalpini-ին կողմը հակելով, երկբայութեամբ մը կը համարի որ Օթննան ըլլայ այժմեան *Tagetes erecta* կոչուած բոյսը, որ է Փր. Tagete կամ oeillet d'Inde (զոր վանքիս մէջ «Մեռելածաղիկ» կը կոչենք. Թրք. եւս էօլիւ չիչէկի):

Սպասենք ուրեմն որ ժամանակը յայտնէ Օթննան զաղտնիքը: — Փափաքողը՝ բառիս մեկնութիւնը կարող է փնտռել նաև J. Berendի Դիոսկորիդէսի մեկնութեան մէջ (Des Pedanios Dioskurides aus Anazarbos Arzneimittellehre in fünf Buchern, übers. von J. Berendes Stuttg. 1902) տրամադրութեանս տակը չունիմ այդ գիրքը:

Վ Ե Տ Ի Ե Ր Ե Կ Ո Յ

Մեմուքեան մէջ տխրագին,
Վըշտիս պահակ՝ իմ հոգին,
Թընամիւն նետահար
Արիւն կու լայ հըրավառ:

Մարմինս հոգւոյս հետ ընկեր
Կու լայ իր խոցն ու աւեր,
Վիրտս կուրծքիս մէջ երեր
Սիրտըս միայն ողջ է դեռ:

Պահ մը մարող արեգին
Թոյլ կայծերուն մէջ յետին՝
Կ'ընդընշմարեմ դողդոջուն
Վերջալոյսն իմ օրերուն:

Օղբ շիր շիր խաւարով
Կը յագեցայ... — բուխալի՝ ծով.
Ողջ էութիւնս ալ կ'ըմպէ
Օրուն մըրուրը դրժնէ:

Անող ընդերքը մութին
Կը պատռէ շող մը լոյսի,
Ժամերն ալ ջինջ լըռութեան
Լոկ իմ կոծով կը քընդան:

Կեանքի կըռուէն պարտասած,
Անկողնի մէջ՝ աչքով քաց,
Արդեօք ի գո՞ւր կը ճըգնիմ
Տեսնել գաղտնիքը վըշտին:

«Մարմնի բանտին մէջ կապուած՝
Ինչո՞ւ աշխարհի բիւր խոցուած
Ունի հոգիս... ինչո՞ւ, Տէ՛ր,
Սիրտըս կ'այրեն սուր բացեր:

Կըսկիծ կաքող վերքերէս
Հրնուանքի ցօղ պիտ' քամես.
Կամ երբ ցաւիս մէջ մեռնիմ
Քու ծոցի՞դ մէջ պիտ' ապրիմ...:

Վիշտը միքէ նոր կեանքի
Արշալոյսնե՞ր կը ծնանի...
Հապա ինչո՞ւ, անհա՛ս Տէր,
Ամէն օր վիշտ չես դրկեր...»:

Տառապանքի՛ երեկոյ,
Խաւարիդ մէջ՝ իմ Սիրոյ
Կեանքը համակ՝ կը քաղուի
Յուսով խինդի եւ լոյսի:

Հ. Ա. Բ.

Պ Ա Տ Ա Ր Ա Գ Ս

Երկինքն է տաճարս, անձեղուն խորան,
Ուր արեւն է քահ, աստղերն են կանթեղ
Մասիսն ամպամած՝ սրբագոյն սեղան
Զոր ծածկեն ձիւնին սփռոցներ բիւրեղ:

Հո՞ն կը վերանամ ամէն կիրակի,
«Դատ արա» բողոքս երկինք ձայնելով.
Ու կ'ողջակիզուիմ առանց կըրակի,
Ես ինքնամատոյց Սուրբ պատարագով:

Հոգիս է ըսկիւ, եւ սըրտիկս՝ ճըշխար,
Արցունքներս բաժկէ ու բերանս բուրվառ,
Ուր կսկիծներուս հեծեծանքն արդար
Կ'այրին, կը դիգեն կոյտեր հըրավառ:

Եւ ուր միմուկներս պատարագւորի
Կը ծըխին, կ'ելլեն կապոյտէն դէպ՝ վեր
Իբրեւ կայլակներ՝ քաղցրաբոյր խունկի
Եւ աստուածահաճոյ իբրեւ սուրբ ճըւեր:

Ստեփան՝ սարկաւագ, հրեշտակներ՝ դըպիր,
Հայրիկն քարոզիչ, սուրբերն ունկընդիր,
Յիսուս տըխրադէմ ու բազկատարած
Կ'ընդունի աղերսն սրտիս իմ խաչուած:

ՍՐԻՆԳ